

„A hazai tudományelemzés nemzetközi színvonala a magyar kutatás-fejlesztés uniós érvényesülésének is nélkülözhetetlen eleme”

Interjú Tolnai Mártonnal, a Magyar Tudományos Akadémia Kutatásszervezési Intézetének igazgatójával

Tolnai Márton 57 éves, végzettsége közgazdász, a közgazdaság-tudomány kandidátusa. Az egyetem elvégzése óta az Akadémián dolgozik kutatásszervezőként. A Kutatásszervezési Intézet (KSZI) teljes hierarchiáját végigjárva, 20 éve az intézet igazgatója. Kutatási területe: tudományirányítási kérdések, nemzetközi tudománypolitikák és szervezetek, intézmények működési mechanizmusának áttekintése, szervezet-szociológiája.

■ *Az MTA Kutatásszervezési Intézetének státusza, működése más, mint az az akadémiai kutatóintézeti hálózat többi intézményében megszokott. Mivel a KSZI kevésbé ismert, kérlek, mutasd be tevékenységeket!*

T. M.: A Kutatásszervezési Intézet 1968-ban a Magyar Tudományos Akadémia háttérintézeteként jött létre, mely önálló költségvetési szervként, egyéb kutatóhelyként az MTA főtitkárának közvetlen felügyeletével működik. Feladatait az MTA elnöke és főtitkára határozza meg. Az általuk kiadott statútum azt is megfogalmazza, hogy az intézet alaptevékenységét, adat- és információgyűjtő munkáját elemzésekkel és kutatással alátámasztva végezze. Elvárás az intézettel szemben, hogy kutatásszervezési-szolgáltató, a köztestületet segítő funkcióját a mindenkori feladatokhoz szükséges rugalmassággal lássa el.

■ *Jelenleg milyen aktuális feladataitok vannak?*

T. M.: A kutatási területről néhány példa: tudományelemzési szolgálatunk kialakítja az Akadémiai Publikációs Adattárban tárolt adatok tudományometriai elemzésre alkalmas formáját, az értékeléshez összehasonlítható adatokat határoz meg és megkezd az elemzések előkészítését. Bázisintézete vagyunk „Az elektronikus kormányzással összefüggő elméleti háttérkutatások és információs munka” című, valamint „Az MTA szerepvállalása az e-learning terjesztése” című IKB-projektnek. Továbbá „A modern technológiák jogi problémái” című NKFP kutatási program részprojektjeinek elkészítését végezzük (itt a konzorciumvezető az MTA Jogtudományi Intézete). Kétezres mintán felmérést és elemzést készítünk a szolgáltatási szektorban a hazai K+F statisztika továbbfejlesztésének céljából, az Oktatási Minisztérium megbízásából. A *Magyarország az ezredfordulón* című kiadvány „Tudomány” című fejezetének és az „Environmental Science and Technology in Hungary” című könyv „Kutatás és fejlesztés Magyarországon” című fejezetének elkészítése is itt zajlik, és az intézet felelős kiadóként gondozza a *Világtörténet* című folyóiratot.

Háttérintézetként közreműködünk olyan, elemzéseket igénylő munkákban, mint a 2003. évi parlamenti beszámoló előkészítése vagy a kormánybeszámoló elkészítése. Tájékoztatókat állítunk össze a köztestület helyzetéről az Elnökség, a Főtitkári Érte-

kezet és a Közgyűlés részére. Mi jelentettük meg a köztestületi tagok nyilvántartása és az aktualizált adatbázis alapján az *MTA köztestület tagjai* című kiadványt.

Operatív tevékenységünk része egyebek között „A Magyar Tudomány Napja 2002” rendezvénysorozat szervezése, vagy az intézet honlapján a köztestületi információs rendszer működtetése.

Kevéssé kutatási, de annál fontosabb adminisztratív feladatunk, hogy az MTA fejezeti szintű központosított illetményszámfejtését önálló osztály végzi a KSZI-ben. Tudományszervezési teendőink közé tartozik a bázisintézeti és pénzkezelői feladatok ellátása az egyes minisztériumokkal megkötött kutatási programok kapcsán, mint például a környezetvédelmi tárcával közös négy projekt, vagy a földművelésügyi minisztériummal kötött, kilenc programra vonatkozó együttműködés. Így kezeljük a RIO+10 kiadvány és egy angol nyelvű környezetvédelmi kézikönyv munkálatait is. Ellátjuk az MTA Sasakawa Young Leaders Fellowship Fund titkársági teendőit.

■ *Ma is érvényesek még az alapításkor, illetve a kilencvenes évek szabályozásai idején megszületett működési elvek?*

T. M.: Az alapító okirat szerinti szabályozás megfelelő, és – ami a legfontosabb erénye – ennek keretében az intézet tevékenységi köre és feladatai kiegészíthetők, újrarendelhetőek.

■ *Ez mennyiben kötődik a mindenkori akadémiai vezetői programokhoz?*

T. M.: Az újonnan megválasztott akadémiai vezetők programjuk alapján új elvárásokat fogalmaznak meg az Akadémiával és intézményeivel szemben. Ezáltal részben más célokat jelölnek ki, amelyek eléréséhez a Kutatásszervezési Intézetnek is más, interdiszciplináris módszereket kell alkalmaznia.

Természetesen (amint az a fentebbi ismertetésből is kiderült) az intézet nem egyszerűen adminisztratív egység, hanem kutatóhely, háttérelmézéseket végző műhely is. A középtávú feladatok kialakításakor ésszerű arra törekedni, hogy a KSZI hagyományos és jól működő tevékenységei folytatódhassanak. Ezeket kiegészítve kell erősíteni az intézet szolgáltató funkcióját; bővíteni köztestületi feladatkörét; fejleszteni tudománypolitikai és kutatásszervezési kommunikációs munkáját; tovább építeni adatbázisait; rendszeresebbé tenni elemzéseit, írásos és elektronikus kiadványait; kiépíteni a köztestületi véleménykutató monitoring rendszert.

■ *Ez milyen új feladatokat jelent az Akadémia belső életében?*

T. M.: Van néhány konkrét fejlesztési lehetőség, amelyeket az Akadémia belső életének és a 11 ezer, tudományos fokozattal rendelkező magyar kutató számára végzett információs munkának a javítása érdekében végiggondolandónak tartunk.

Az akadémiai törvény rendelkezése szerint a magyar tudomány autonómiájának egyik legfontosabb garanciális eleme, hogy a minősített kutatók országos képviselőikön keresztül formálhatják a tudománypolitikát. Nagy sikerünk és a magyar kutatói közösség felelős hozzáállását mutatja, hogy a legutóbbi, 2001-es választáson a kutatók közel háromnegyede részt vett és titkos szavazással delegálta az Akadémia közgyűlésébe az úgynevezett 22 doktor képviselőt.

Ez a részvételi arány figyelmeztet arra, hogy milyen széles körű az igény az Akadémia köztestületi életéről szóló információk iránt – márpedig ezt a KSZI tudja teljesíteni. Különösen fontos, hogy a doktor képviselők által az MTA Elnökségébe választott három tagot is rendszeresen ellássuk háttéranyagokkal. A köztestületi életet segítheti, ha sikerül egy korszerű és gyakorlatias szabályozást készítenünk a Doktorok Gyűlésének és szekcióinak a működési rendjére.

Adatbázis-szolgáltatásunkat is fejleszteni szeretnénk: megindult a köztestületi és az „MTA Ki Kicsoda” adatbázisra épülő „Kutatási témák tára” program koncepciójának kialakítása és megvalósíthatósági tanulmányának elkészítése. Elemi feladat volna angol és magyar nyelvű adatfüzet összeállítása az MTA köztestületéről.

Mindez olyan szakmai háttérmunkát igényelne, mint például a köztestület és a hazai kutatótársadalom körében rendszeresen végzendő kvalitatív és kvantitatív véleménykutatás monitoring rendszerének kialakítása (konceptió készítése és próbavizsgálat elvégzése).

■ *Mindehhez milyen személyi erőforrások állnak rendelkezésre?*

T. M.: A feladatok módosulása, a létszámcsökkentések és elvonások miatt az 1995. évi 37 fős állomány 2001-re 17 főre módosult. A főtitkár úr döntése alapján ellátandó új feladatok miatt a jelenlegi létszám 2002-től 25 főre bővült. A kollégák feladatrend szerinti megoszlása a következő: az intézet főtevékenységét az igazgató, az igazgatóhelyettes és hat munkatárs végzi, a tudományelemzési (ATPA) szolgáltatón ketten dolgoznak, a gazdasági részlegen négy, a titkárságon öt; az MTA Fejezeti Szintű Központositott Illetményszámfejtő Helyén hat kolléga végez munkát.

■ *Hogy látod – akár mint a Kutatásszervezési Intézet igazgatója, akár mint kutató –, mennyire jellemző a magyar tudományos életben a tudományelemző, tudományszociológiai, tudományelméleti munka, vannak-e kiemelkedő eredmények, használja-e ezt a magyar tudomány, elfogadott-e a magyar tudományosságban ez a fajta munka?*

T. M.: Magyarországon ennek a szakmának az intézményesülése – a kelet-európai régió belülről – viszonylag korán megkezdődött. A hatvanas évek második felében, talán azért, mert az Akadémia főtitkára akkor Erdei Ferenc lett, aki a kutatásszervezésnek és a szervezéstudománynak is egyik vezető egyénisége volt, ez a szakterület gyökeret eresztett nálunk. Ezt követően a kelet-európai régióban is egyre több helyen alakultak ilyen intézmények, de Magyarországra mindvégig jellemző az, hogy a nyugati világ tapasztalatait a legaktuálisabban és legrugalmasabban próbálta átvenni. Nem véletlen, hogy nálunk alakult ki például a tudományos életben használt előrejelzésnek az első figyelemre méltó műhelye Kelet-Európában. Éppen itt, ebben az intézetben, amit akkor még tudományszervezési csoportnak hívtak, alakult meg egy prognosztikai munkacsoport, amely fogalomtárat, módszertani lexikont állított össze akkoriban.

A kutatásszervezés fogadtatása persze mindig nagyon ellentmondásos volt. Mindenkor alkalmazkodni kellett az éppen aktuális politikához. Tehát elég jelentős politikai függés jellemezte az ilyen irányú munkákat. Ami még figyelemre méltó, hogy a hatvanas–hetvenes évek elején megalakult ilyen típusú kelet-európai intézmények közül a mi intézményünk az egyetlen, amelyik túlélte a rendszerváltozást. Ez véleményem szerint egyfelől a magyar tudományos intézményrendszer viszonylag sikeres önvédelmének, másfelől a nálunk folyó szakmai munka erejének volt köszönhető.

■ *Említetted, hogy a mindenkori kurzusokat foglalkoztatta a tudományszervezés kérdése, és ebből következően folyamatosan ellátták benneteket munkával. Mennyire lehetett ezekben az időszakokban akár a scientometriának, akár a modern kortárs tudományelméletnek, tudományszociológiának az eredményeit használni a szakmai interpretációkban, legalább a kutatásokon belül?*

T. M.: Csak részlegesen. Olyan időszakra tehát nem emlékszem, amelyről büszkén állíthatnám, hogy a legkorszerűbb elemek teljes körűen bekapcsolhatók lettek volna a közgondolkodásba. De részleteiben azért mindig jelen voltak. Talán az sem véletlen,

hogy Bős–Nagymaros kérdésével annak idején az akkor a Kutatásszervezési Intézetben dolgozó Szalay Sándor akadémikus vezetésével kezdődtek meg Magyarországon a munkálkodások. Ezzel kapcsolatban az Akadémia összes észrevételét az a „tudományos interdiszciplína és problémabizottságnak” hívott akadémiai testület dolgozta ki, amelyet Szalay és Szentágothai vezetett, s amelynek akkoriban a Kutatásszervezési Intézet volt a háttérintézete.

Mivel mindig háttérfeladatokat láttunk el, így naprakészen hozzájuthattunk a nemzetközi szakanyagokhoz, s így legalább a „kísérleti gyártásokat” megkezdhattuk. Ezután az intézetből elkerültek a feladatok, a munkák. Jó példája ennek az OTKA, amelynek kidolgozása, létrehozása is e helyt kezdődött, az akkori főtitkár, Láng István vezetésével. Másfél-két évig nálunk működött, majd – amikor az intézményesülése eljutott egy megfelelő szintre – önálló intézményként folytatták a fejlesztését.

■ *Érthetem ezt úgy, hogy az intézet egyfajta inkubátor-szerepet is játszott, amelynek van jó és rossz oldala: jó, mert izgalmas, újdonságokkal lehet foglalkozni, és rossz, mert egy ponton túl „elveszik a játékunkat”?*

T. M.: Így van – de ez a szerep, azt hiszem, helyénvaló. Hiszen az intézet éppen a szakértői előkészítés és a gyakorlati megvalósítás metszéspontján áll, tehát magától adódik, hogy tudunk kísérletezni, újítani. Ha pedig sikeresek vagyunk (és szerencsére igen jó arányban vagyunk azok), nekünk is hasznos, ha intézményesül a kezdeményezés.

■ *Tevékenységeitek áttekintéséből látszik, hogy az innovációs szerep mellett az intézet alkalmas arra is, hogy az interdiszciplinaritás megvalósulásának terepe legyen. Ez szakmailag erősíthet benneteket, de ehhez arra van szükség, hogy legyen valós igény az ilyen jellegű együttműködésre. Sikerült efféle koordinációkat megvalósítani?*

T. M.: Volt rá eset, hogy igen. Azt hiszem, hogy egy ilyen típusú intézmény, mint a miénk, lehetne egy találkozási pont. Volt egy kollégánk, Vidor Ferenc, aki hosszú éveken keresztül dolgozott nálunk, ő az elmúlt másfél évben tett egy kísérletet az interdiszciplinaris gondolkodás meghonosítására. Még a legutóbbi akadémiai tisztújításokat megelőzően a mostani elnök, Vizi E. Szilveszter alelnökként létrehozott egy osztályközi fórumot, amelyet Vidor Ferenc kezdeményezett. Megpróbáltunk összehozni bizonyos szakterületeket, ami még nem a kutatásig, hanem csak a beszélgetésig és az együttgondolkodásig jutott el.

A kutatás terén azonban nem születtek még igazi nagy interdiszciplinaris eredmények nálunk. A legutóbbi egyik nagyobb vállalkozásunk azért ebből a szempontból is figyelemre méltó. Egy NKFP-program keretében, a modern technológia jogi problémái tárgykörében a Jogtudományi Intézettel és még három akadémiai intézettel együtt dolgozva elvégeztünk egy alapozó felmérést, amely négy nagy szakterületen a problémafelvetésig eljutott. Ezután majd a szakterületek képviselői fogják a stafétabotot továbbvinni. Lehet, hogy ebből kijön egy év múlva valamiféle komolyabb interdiszciplinaris eredmény.

■ *Szakmai munkátok másik oldala a tudományos önreflexió. Szerinted – túl a politikán, túl a tudománypolitikán – a magyar tudományos élet hol tart az olyan típusú megközelítések elfogadásában, amelyek magát a tudományos életet vizsgálják, összehasonlítva a nyugat-európai, amerikai hasonló mentalitásokkal? Azaz, mennyire érvényesül még egyfajta szakmai arisztokratizmus, amely azt mondja: én vagyok a tudós, nekem ne mondja meg senki, mi a tudomány?*

T. M.: Azt hiszem, Magyarországon még nem differenciálódott a tudományos élet a realitásoknak megfelelően. A tudományos élet vezetőinek – sajnos – hivatalból menedzserként is kell dolgozniuk. Ezeket a kvalitásokat az ember nem a tudomány művelésével együtt szokta megszerezni, hanem általában akkor, amikor intézményvezetői helyzetbe kerül. Ugyanakkor, nagyon helyesen, érvényesül a tudományos élet demokráciája, időről-időre választásokkal megújítva az intézmények vezetését. Így gyakran adódik olyan helyzet, hogy a vezetőcsere után szükség van némi időre, amíg a profizmus újra eluralkodik.

Valószínűleg meg kellene teremteni az olyan életpályák, életutak lehetőségét, amelyek tehetséges menedzsertípusú kutatókat helyzetbe hoznak, hogy a tudományos életben jelen lehessenek és irányíthassanak. Egy példa a félmúltból. Az Akadémiát szabályozó rendelkezések közé bekerült egy újdonság: főtitkárhelyettesnek nem csak akadémikust lehetett megválasztani (a többi vezető természetesen csakis akadémikus lehetett). Ekkor lett főtitkárhelyettes egy kandidátus, aki később, már akadémikusként, az Akadémia főtitkára és a legelismerettebb profi tudománymenedzser lett, Láng István személyében.

Jómagam az itt eltöltött 33 évből a legjobb szívvel azokra az elnökökre, főtitkárokra emlékszem vissza, akik – miközben nagy tudósok voltak – mindig képesek voltak tisztelettel és önmegtartóztatással viszonyulni a szervezés és a tudománypolitika művelőihez. Nem hitték azt magukról, hogy ők ezeknek az ismereteknek is a legnagyobb tudósai.

■ *És ha lejjebb megyünk egy szinttel, tehát az egyes tudóst, akadémikust, professzort, tanszékvezetőt, kutatási műhelyvezetőt nézzük, az Akadémián, az egyetemen, bárhol az országban, ők mennyire igénylik szerinted a tudományos intézményrendszerrel szembeni elemzéseket?*

T. M.: Azt hiszem, hogy ők sem igénylik nagymértékben, bár az ő helyzetük, már ami a menedzsmenttel való kapcsolatot illeti, manapság talán jobb egy fokkal. Ennek oka a jelenlegi pályázati rendszerben keresendő: a szakmai kiválogatódásnak egyik nem elhanyagolható kritériuma a menedzseri rátermettség bizonyos területeken. De azt hiszem, hogy nem azért nem igénylik a kutatásszervezési elemzéseket, mert nem értékelik őket, hanem azért, mert kevésbé van erre szükségük, hiszen az ő szintjükön ők rendelkeznek – viszonylag – a legjobb rálátással erre. Az pedig a legkritikusabb esetben történik meg, hogy ezek a vezetők összeverbuválódnak, és olyan helyzetbe kerülnek, hogy országos tudománypolitikai kérdésekben kellene állást foglalniuk.

■ *Ha lenne rá megfelelő igény a tudományos életben (és messze nemcsak a vezetőkre gondolok, hanem a széles magyar tudományosságra), a KSI tudományelemző munkájával képes lenne-e egyfajta szolgáltató intézményként funkcionálni: olyan elemzéseket adna akár egy egyetem vagy egy tanszék, akár egy kutatóintézet, akár a magasabb szintű vezetés kezébe, amelyekkel az a saját szervezetét jobban tudja működtetni, menedzsmentjét fejleszteni, és – ami talán még sokkal fontosabb – a saját intézményének tudománypolitikai érdekeit jobban tudja képviselni? Lenne-e helye egy ilyen intézménynek a magyar tudományos életben?*

T. M.: Biztos vagyok benne, hogy ilyen intézményre, ilyen feladatot ellátó szervezetre szükség van. A KSI az előéleténél fogva, azt hiszem, hogy erre alkalmas lehet. A jelenlegi létszámmal ugyan némi korlátot jelent, hiszen (ahogyan az előbbiekben jeleztem) az elmúlt 10-15 évben erős létszámcsökkenést kellett nálunk is végrehajtani, aminek a legfájdalmasabb következménye, hogy fiatalok nem nagyon vannak, tehát

szükség van a fiatalításra. De azt hiszem, hogy ez a kérdés nem kérdés: muszáj csinálni az elkövetkezendő időszakban olyan típusú elemzéseket, amelyeket elfogad az akadémiai világ, elfogadnak a különböző tárcák, és amely a magyar kutatás szervezetét az európai gondolkodás, együttműködés irányába orientálja.

■ *Zárókérdésem éppen ehhez a perspektívához kapcsolódik. Mennyire volt módok bekerülni abba a nemzetközi szakmai hálóba, amely tudományszociológiával, tudományelemzéssel foglalkozik? Tudom, hogy scientometriában igen komoly magyar műhelyek vannak, de ennél egy kicsit tágabban, a tudományelemzés szakmai világában mennyire ágyazódtatok be a nemzetközi tudományszociológiába?*

T. M.: A rendszerváltás előtti időszakban elég jó tudományszociológiai, tudomány-szervezési és tudománystatisztikai együttműködés volt a kelet-európai országok között. Ezek a munkálkodások nem maradtak a kelet-európai környezetben zártan, hiszen az eredmények erőteljesen jelen voltak a nemzetközi tudományszociológiai szervezetekben, leginkább az UNESCO és az ICSU égisze alatt. Magyarország mindig fontos szerepet vállalt az UNESCO különböző, miniszteriális szintű tudománypolitikai együttgondolkodásában és együttműködésében. A tudományügyi miniszterek konferenciájának szervezését két alkalommal is Magyarország végezte. (Ez volt az előzménye az UNESCO által szervezett Tudomány Világkonferenciája budapesti megrendezésének is.) Sajnos a kelet-európai régióban ez a partnerhálózat szétesett, és újjáéledése csak két-három éve kezdődött meg intenzívebben, a pályázatokhoz kapcsolódóan.

A nyugati világgal értelemszerűen kisebb volt az együttműködési felület, de ez most ugyancsak erősödik. Egyelőre inkább csak tanuljuk a közös pályázati munkát, komolyabb sikereket még nem könyvelhettünk el.

■ *Viszont az elmondható, hogy az uniós csatlakozás nemcsak a szakmai együttműködésben, hanem a forrásteremtésben is új lehetőséget biztosít. Ahogy én látom, az EU 6. keretprogramjában nagyon komoly hangsúlyt kap a tudomány és társadalom témaköre, önálló alprogram gondozza. Itt igencsak helye volna az olyan szakmai munkának, amit ti végeztek.*

T. M.: Persze, ez egy nagy lehetőség – viszont csak akkor tudunk érdemben bekapcsolódni, ha itthon megerősödünk, azaz a magyarországi tudománypolitika számít a munkánkra, és olyan szakmai háttérrel tudunk felépíteni, amely versenyképes, de legalábbis partnerképes lesz az uniós műhelyekkel. Meggyőződésem, hogy a hazai tudományelemzés nemzetközi színvonala a magyar kutatás-fejlesztés uniós érvényesülésének, s ezzel a magyar tudománypolitikusok nemzetközi elismertségének is nélkülözhetetlen eleme.

■ *Sok sikert ennek eléréséhez, köszönöm a beszélgetést.*